

EUGENIJUS ŽMUIDA

Vadovas anglų kalba po lietuvių literatūrą

Rimvydas Šilbajoris, *A Short History of Lithuanian Literature*, Vilnius: Baltos lankos, 2002, 191 p., ISBN 9955-429-76-3

Atvirai visuomenei būtinas dialogiškumas ir komunikacija. Aplinkybėms susiklosčius, ši komunikacija pasaulyje vyksta anglų kalba. Kadangi Lietuva gali ir ypač nori tikėtis, be visų kitų, ir intelektualių turistų, tai jai būtini nedideli, bet aiškūs „gidai“ po atvykėliams nežinomas dvasios teritorijas.

Rimvydas Šilbajoris buvo tas autorius, kuriam parašyti lietuvių literatūros istoriją anglų kalba buvo tiesiog lemta mažiausiai dėl trijų priežasčių: 1) tokios knygos reikėjo (leidykla „Baltos lankos“ anksčiausiai tai pajuto); 2) autorius lietuvių literatūrą išmanė profesionaliai; 3) puikiai valdė literatūrologinį diskursą anglų kalba ir pažino angliškai kalbančiųjų mentalitetą.

Angliškai skaitančią visuomenę Šilbajoris pažindino su lietuvių literatūra kone penkis dešimtmečius. Išsamiausiai pristatė išeiviją¹, o nušviesti bendrą mūsų literatūros vaizdą Šilbajorio prašydavo pasaulio literatūrai skirtų enciklopedijų redakcijos². Straipsniai akademiniuose tęstiniuose leidiniuose įvairūs: yra

- 1 1970 m. atskira knyga išleista *Perfection of Exile: Fourteen Contemporary Lithuanian Writers*, Norman: Oklahoma University Press.
- 2 Šilbajorio straipsniai enciklopedijose bei žinyuose: “Lithuanian Literature”, in: *Encyclopedia of World Literature in the 20th Century*, New York: Frederick Ungar, t. 2, 1969, p. 328–332; Janina Degutyte, Salomėja Nėris, Ieva Simonaitytė, Judita Vaičiūnaitė, Liūnė Sutema, in: Katharina M. Wilson, *An Encyclopedia of Continental Women Writers*, New York: Garland Publishing Inc., 1991; “Lithuanian Poetry”, in: *The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics*, ed. by Alex Preminger and T.V.F. Brogan, Princeton University Press, 1993, p. 700–702; Jonas Aistis, Jonas Avyžius, Antanas Baranauskas, Bernardas Brazdžionis, Kristijonas Donelaitis, Juozas Grušas, Vincas Krėvė-Mickevičius, Jonas Maironis, Justinas Marcinkevičius, Vincas Mykolaitis-Putinas, Salomėja Nėris, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Henrikas Radauskas, Antanas Škėma, Balys Sruoga, “On Lithuanian Literature”, in: *The Everyman Companion to East European Literature*, ed. by R.B. Pynsent and S.I. Kanikova, London: J.M. Dent, 1993.

apžvalgiųjų, skirtų konkrečiam periodui ar problemai, aptariančių atskiro autoriaus kūrybos aspektus, lyginamųjų.

Knygos *A Short History of Lithuanian Literature* tikslas – kaip ir visų tokio žanro leidinių – pateikti vientisą literatūros vaizdą istorijoje. Pradžioje žvelgiama iš paukščio skrydžio: pradeda nuo kalbos, tautos identiteto, pristatymo, atkreipiant dėmesį į jos archajiškumą ir „prigimtinį“ poetiškumą (deminutyvai); trumpai apibūdinama tautosaka, akcentuojamas epo nebuvimas, keistas herojiškų žygių atspindėjimas dainose – tik per motinos ir sesers išgyvenamą netekties jausmą: minorinis tonas yra esminis pasaulėjautos ženklas. Lietuviai ilgai neturi rašto savo kalba – vartoja lotynų, lenkų, slavų kalbas. Tenka pastebėti, jog priešios literatūros Šilbajoris nesustoja, jos nelaiko integralia dalimi. Akcentuojama Karaliaučiaus reikšmė, Martynas Mažvydas, kuris (čia įdomiai pastebėta) skleidžia mintį, jog pats skaitymas jau yra tikėjimo aktas. *Anykščių šilelis* aptariamas plačiau už Kristijono Donelaičio *Metus*, o Maironis pavadinamas lietuvių tautos bardu (šio titulo dar nusipelnė tik Bernardas Brazdžionis ir Justinas Marcinkevičius). Kad rašoma istorija būtų suprantamesnė kitataučiui skaitytojui, pasitelkiamos paralelės iš pasaulinės literatūros: šalia Vinco Krėvės *Šarūno* minimas Šekspyro *Ričardas III*, Vaižganto intencija duoti plačią tautos gyvenimo panoramą lyginama su Levo Tolstojaus *Karu ir taika*, prie Vinco Mykolaičio-Putino kūrybos paminimas Hamletas, prie Sigito Gedos – François Villonas, o Mariaus Katiliškio proza primena Marcelio Prousto estetiškai realizuotą pastangą susigrąžinti prarastąjį laiką. Apskritai Šilbajorį skaityti yra malonu: nė žymės akademinio stiliaus. Daug kartų aptarti autoriai atrandami naujai, gyvai, vis kitaip prisiliečiant. Maironis – asmenybė, kariaujanti pati su savimi (p. 32; vidinis konfliktas prie Putino neminimas); Maironis pradėjęs simbolizmą: po kiekvienu vaizdu slypi idėja. Simbolizmo tolesnė raida eina per Jurgį Baltrušaitį, Balį Sruogą ir Putiną, kuris pavadinamas ne tiek simbolistu, kiek dvasinės laisvės ir aukštesnių vertybių ieškotoju (angl. *seeker*). Simbolizmo įtaka ryški *Altorių šešėly* – čia stiprus Amžinojo moteriškumo mitas. Šį romaną Šilbajoris pavadino milžinišku lietuvių prozos žingsniu į priekį ir kūriniu, kuris lieka svarbus ir įdomus.

Rašantysis literatūros istoriją visada susiduria su diachroninio bei sinchroninio pjūvių derinimu. Šilbajoris rado kompromisą, suskirstydamas literatūrą į istorinius periodus ir jų ribose literatūrą aptardamas jau rūšies raidos principu. Didelis dėmesys skiriamas srovėms, grupuotėms, judėjimams – tai patogiu ir aptariančiajam, ir suvokėjui. Vis dėlto kai kas dėl to nukenčia: Salomėja Nėris,

pavyzdžiui, taip ir lieka po „Trečio fronto“ kepure, o vienintelė jos paminėta knyga – *Poema apie Staliną*, nors gerų ir taiklių žodžių apie jos moterišką melodinę poeziją, kai kur kupiną skaudžios gėlos ar neapykantos, pasakyta nemažai. Kai skaitome apie tarpukario periodą, į akis krinta šiokia tokia neatida smulkesniems žanrams: nesužinosime ne tik Nėries poezijos rinkinių pavadinimų, bet ir Vinco Mykoliaičio-Putino, Balio Sruogos, Kazio Binkio, Jono Aisčio, Antano Miškinio. Taip pat ir su apsakymų rinkiniais. Kur kas detaliau aptariamos dramos ir romanai (Petras Cvirka išskyla kaip trijų romanų autorius, nors turbūt ne mažiau jis reikšmingas kaip novelistas). Čia „pasiseka“ Juozui Grušui: aptartas ir jo romanas (*Karjeristai* – populiariausias romanas po *Altorių šešėly* tarpukario Lietuvoje, p. 98), ir novelių rinkinys (*Sunki ranka*), ir jo dramos (jis laikomas svarbiausiu dramaturgu sovietų okupacijos periodu).

Aiškia ir tiksliai suformuluotas lūžis, įvykęs Antrojo pasaulinio karo metais: lietuvių literatūra skyla į dvi dalis, okupuotoje teritorijoje autoriams netiesiogiai nurodoma, kokius sapnus jie turi sapnuoti ir kaip juos iškloti popieriaus lape (p. 106). Minimas lietuvių partizaninis pasipriešinimas ir radikali permaina kaime: prarasta privati nuosavybė, nutraukiamos žemdirbių tradicijos, žmonės verčiami gyventi kolektyviai. Geriausiai šias permainas atspindėjęs autorius – Jonas Avyžius. Šalia *Kaimo kryžkelėje* ir *Sodybų tuštėjimo metai* minimas romanas *Chameleonų spalvos*, pavaizdavęs valdančiosios klasės („nomenklatūros“), neturinčios jokių komunistinių idealų, tik siekiančios galios ir komforto, gyvenimą. Be Avyžiaus, visas sovietinis periodas pateikiamas dar per tris autorius: Justiną Marcinkevičių, Eduardą Mieželaitį, Icchoką Merą (Grušo dramos aptartos anksčiau). Marcinkevičius sulaukia plataus ir palankaus vertinimo, ypač už dramų trilogiją. *Mažvyde* esantys „Juodasis“ ir „Baltasis“ metraštininkai, klausantys valdžios, perrašinėjusios (kaip ir tada) istoriją, arba laiko dvasios, yra pavyzdys ezopinės kalbos, kuria dažnai kalbama dramose. Marcinkevičiaus lyrika pasižymi išradiniga vaizduote, instinktyvia poetiškumo pajauta, žodžio valdymu. Vyrauja meilė gimtajam kraštui, pasipiktinimas žmonėms padaryta skriauda ir didelis dėmesys žemdirbio kultūrai. Marcinkevičius lyginamas su Maironiu. Meras palietęs beveik tabu virtusių holokausto temą. Nors romanas *Geltonas lopas* (1960) sutiktas visai palankiai, bet jį ištikęs nepageidaujimų likimas: jam leista išvykti į Izraelį, jo kūriniai dingsta iš lentynų. Lietuvių rašytoju vėl pripažįstamas po 1990-ųjų.

Nesunku pastebėti, jog maloniausia Šilbajoriui rašyti apie egzilio autorius – išeivijos literatūrai skirta beveik trečdalis knygos. Primenama bendra situacija:

emigravo labai daug inteligentijos, bet didelė dalis nepritapo, gyveno nostalgija, kurią menu pavertė tik vienetai. Kai kurie (Aistis, Brazdžionis) nukrypo į retorines seklumas, o kai kas (Kazys Bradūnas, Henrikas Nagys) sugebėjo puikiai derinti meilę gimtajai žemei ir atvirumą pasauliui. Dažnai išeivijos poetų poetiniam pasauliui įvardyti Šilbajoris ieško vienos talpios metaforos – panašaus principo laikėsi ir Vytautas Kubilius, rašydamas XX amžiaus lietuvių literatūros istoriją. Iš Bradūno poezijos kyla vizija, jog gyvenimas yra aukojimosi ritualas, kuriame mūsų prakaitas ir kraujas susilieja su Atpirkėjo, kad gelbėtų ir teisintų mūsų egzistenciją (p. 121–122). Nagys artimas tiems, kurie mėgsta nukreipti žvilgsnį į Šiaurę ir jausti bežemius vienijančią brolišką giminybę. Nagys, jo sesuo Liūnė Sutema bei jos vyras Marius Katiliškis labai svarbūs lietuvių diasporoje. Dar vieną įdomią ir simbolišką jungtį suformuoja Kongreso biblioteka Vašingtone, po savo stogu priglaudusi Henriką Radauską, Joną Aistį, Kazį Bradūną, Alfonsą Nyka-Niliūną. Radauskas yra tas poetas, kurio poezijoje sunku aptikti egzilio pėdsakų: čia dominuoja dioniziškas griauantis ir regeneruojantis šėlsmas, žaidimas. Algimantas Mackus, atvirščiai, giliausiai medituoja „tremties tobulumą“: reversinės žodžių jungtys perduoda nutrūkstančius ryšius. Jo eilių aštrumas tampa „dedikacijomis mirčiai ir meilei“ – tam tikros rūšies malda Dievui, nužudytam mūsų civilizacijos. Pasaulis save pažįsta tik per netektis ir skausmą. Prie Mackaus šliejasi kontempliatyvi Sutemos poezija. Atskirai minimi ir Jonas Mekas bei Tomas Venclova, kurio intertekstualių asociacijų prisodrintas stilius primena racionalų diskursą. Didžiausio dėmesio ir smulkausios kūrinių analizės sulaukia Nyka-Niliūnas. Jo ryšys su gimtąja žeme savotiškas: ta žemė kartais sutampa su negrąžinama vaikystės būtimi, jaunystėje skaitytų knygų ar viso pasaulio kultūra. Osipo Mandelštamo mintis, jog poezija yra pasaulio kultūros ilgesys, tinka Nykai-Niliūnui, atveriančiam lietuvių poezijai kelią intelekto nuotykiui, anot cituojamos Viktorijos Skrupskelytės. Išeivijos proza pristatoma Pulgio Andriušio–Andriusevičiaus, Antano Škėmos ir Mariaus Katiliškio romais, drama – Škėmos, Algirdo Landsbergio ir Kosto Ostrausko kūriniais.

Paskutinis knygos skyrius skirtas vėliausioms raidos tendencijoms. Į jį patenka Ričardas Gavelis, Leonardas Gutauskas, Romualdas Granauskas, Sigitas Geda, Marcelijus Martinaitis, Judita Vaičiūnaitė, Nijolė Miliauskaitė. Žinoma, autoriams tartum pasiseka, nes jie jau atstovauja nepriklausomai Lietuvai. *Trumpa lietuvių literatūros istorija* baigiama išsamia knygų ir straipsnių anglų kalba bibliografija (10 puslapių).

Rašančiam „trumpą“ istoriją visada kyla klausimas – ką įtraukti, ko neįtraukti (ypač tai aktualu dar gyviems autoriams ar jų gerbėjams). Vertinant iš „lietuviško“ žiūros taško, t.y. prie ko esame pripratę vadovėliuose ir „istorijose“, pasigesti galima Simono Daukanto, Motiejaus Valančiaus, Vinco Kudirkos, Vytauto Mačernio, tremtinių kūrybos, Vinco Mykolaičio-Putino vėlyvosios lyrikos. Apie visus ar kiekvieną niekur neužsiminta (Putinas lieka tarpukario autorius). Mums priimtina, jog „smulkesni“ yra minimi apžvalgose, tačiau Šilbajoris laikėsi nuostatos apžvalginuose įvaduose neminėti jokių pavardžių, tik nušviesti bendras tendencijas, situaciją. Tad atsirenkama daugiau pagal estetinius, ne politinius ar kitokius, kriterijus bei siekiama kuo didesnio aiškumo. Pavardžių minėjimas, kai apie autorių nebus plačiau pasakojama, be reikalo apkrautų skaitytoją. Reikia visad turėti galvoje, jog *Trumpa istorija* skirta užsieniečiui, galbūt pirmąkart atkreipiančiam dėmesį į mūsų literatūrą. Šilbajorio knyga, parašyta labai aiškiai, trumpais, informatyviais, imliais ir taikliais sakiniais, puikiai atlieka savo misiją ir galbūt ją viršija, mat daug skyrių gali būti nepaprastai įdomūs ir lietuviui, mokančiam anglų kalbą ir norinčiam naujai atrasti lietuvių literatūrą, pajusti ją per didelę patirtį intelektualo, išugdyto visai kitokios teorinės minties ir ilgametės praktikos.